

Russell Shorto

AMSTERDAM

Geschiedenis van de meest vrijzinnige stad ter wereld

Vertaald door Otto Biersma
en Luud Dorresteyn

Ambo|Amsterdam

EEN FIETSTOCHTJE

Een dag in Amsterdam begint ermee dat ik de deur van mijn appartement uitga met mijn zoontje in mijn armen, hem in het kinderzitje aan het stuur van mijn fiets vastgesp, met enige moeite zijn tegenstribbelende, in gypen gestoken voetjes op de steunen zet en dan door de rustige, meestal winderige straten van Oud-Zuid rijdt. Om je een voorstelling te maken van het ochtendlicht waarin we fietsen, hoef je maar naar het werk van een willekeurige Hollandse meester te kijken. Het is licht, helder, en heeft een zekere frisheid. Het is een puur licht, zonder de oranje gloed die je wel om de mediterrane zon aantreft. De huizen in deze buurt tellen drie of vier verdiepingen en zijn allemaal in de eerste twintig jaar van de 20ste eeuw gebouwd in wat toen een levendige arbeiderswijk was, waar het nog naar haring en geroosterde koffiebonen rook, maar die zich snel uitbreidde rond de grachtengordel in het centrum.

We fietsen langs appartementen op straatniveau, waarvan sommige volgens een Nederlandse traditie die te maken heeft met een ingewortelde neiging tot openheid, de gordijnen open hebben zodat de woonkamer voor iedereen zichtbaar is, zo zie ik dat tenminste graag. Alsof het gezin dat er woont vindt dat hun leven museumwaardig is. Zodra onze ochtendroute langs een gracht voert, begint mijn zoontje met hoge stem te kraaien. Eerst wist ik niet waarom, maar later begreep ik dat hij de kreten van de meeuwen nadoet, die met dwaze capriolen boven het water opvliegen en neerduiken.

We passeren een paar winkels. In de buurt van de bakkerij ruikt het 's ochtends meestal naar kaneel. In de etalage van de fietsenwinkel op de hoek staan stoere nieuwe rijwielen te glimmen, de laatste tijd in pasteltinten. De fabrieken van Gazelle en Batavus maken al een eeuw lang Nederlandse fietsen. Een openstaande deur rechts van de winkelruit leidt naar de werkplaats in het souterrain, waarvan ik het interieur maar al te goed ken. De betonnen geultjes aan weerskanten van de treden zijn bedoeld om de fietswielen te geleiden.

Af en toe varieer ik de route en rijd ik over de Hobbemakade, waar rechts van ons een enigszins verloren ogend stukje gracht ligt. Uit de kade schiet onkruid op en er liggen gammele woonboten aangemeerd. Links bevinden zich de overblijfselen van een van de kleinste en onopvallendste rosse buurten van de stad. De Wallen, de grootste rosse buurt van Amsterdam, is een soort van Disneyland: het is er lawaaiërig en er heerst een zekere rauwe vrolijkheid. Die buurt wordt niet alleen door dronken mannelijke toeristen bezocht, maar ook door gearmde stelletjes en zelfs hele gezinnen. Maar hier zijn slechts drie of vier ramen waarachter een prostituee met een gemeentelijke vergunning haar diensten aanbiedt, midden in een woonstraat. Ik snap nooit hoe klanten hen weten te vinden. Toch is er elke ochtend minimaal één vrouw op haar post, die in badkleding op een hoge kruk zit te roken of lusteloos iets op haar mobieltje intoetst. Soms zwaait ze naar Anthony en lacht ze even naar hem. Het andere raam is vaak leeg op een kruk na, waarop een opgevouwen handdoek ligt met de suggestieve kreukels van een zitvlak erin. Dit soort kleinigheden – de verfomfaaide handdoek, de verveelde blik van de vrouw die nog een lange dag voor de boeg heeft met staren naar de straat, onderbroken door korte seksuele contacten met onbekenden – halen de beruchte tolerantie voor losse zeden van de stad uit de sensationele en idealistische sfeer naar een doodgewoon, alledaags niveau. Net als in elke andere stad wordt het buitenissige gewoon als je er een poosje woont. Twee deuren verder zit een reclamebedrijf, waarvan je de naam,

Strangelove, zou kunnen opvatten als een wrang commentaar op de burens, maar ik durf te wedden dat dat niet zo is. Waarschijnlijk is het ze nooit opgevallen.

Mijn wijk is gebouwd in de stijl van de Amsterdamse School, die toen net in zwang raakte. De stijl kent een formele esthetiek, die gebaseerd is op bepaalde technische en filosofische (socialistische) eisen, maar voor mij belichaamt hij een tamelijk prettige combinatie van speelsheid en onverstoorbaarheid. Het standaardbouw materiaal bestaat uit baksteen, maar er bestaat een oneindig aantal speelse variaties: ronde, torenachtige hoeken, ingemetselde deco-achtige sculpturen die de draak lijken te steken met het harde materiaal (een meisje met een paar konijnen, een zuigeling die een deuropening optilt), gesloten bouwblokken met vormen die geïnspireerd zouden kunnen zijn op een oceaanstomer of een bruidstaart.

De wijk ligt op niet meer dan vijf minuten fietsen van de grachtengordel met de hoge panden in het 17de-eeuwse hart van Amsterdam. Maar toen de planologen deze buurt een eeuw geleden ontwierpen, moeten ze de behoefte hebben gevoeld het nieuwe gebied te verbinden met de geschiedenis van de stad. Als Rembrandt een bezoek zou brengen aan de directe omgeving van mijn huis, zou die hem waarschijnlijk toch enigszins vertrouwd voorkomen. Dit deel bestond in zijn tijd nog uit moeras en weilanden, toch dragen de straten de namen van veel schilders die hij in zijn atelier heeft opgeleid of met wie hij naar opdrachten heeft gedongen, zoals Frans van Mieris, die heel fijn geschilderde portretjes vervaardigde van rijke stadgenoten; Nicolaas Maes, die vaak gewone mensen in gebed en aan de maaltijd schilderde en net zoveel liefdevolle aandacht schonk aan een glanzend brood en een aardewerken kruik op een tafel als aan de gezichten van degenen die hij portretteerde; en Philips Wouwerman, die zich specialiseerde in jachtaferelen en vermaard was om zijn schilderijen van paarden.

Toen mijn wijk ontstond, waren zij allemaal personages uit het verleden, zodat de namen Nicolaas Maesstraat en Frans van

Mierisstraat de nieuwe wijk meteen iets van de luister van de Amsterdamse glorietijd meegaven, toen de stad – heel even en ongerijmd – de belangrijkste stad ter wereld was. Tot op de dag van vandaag stralen de huizen in die straten voornaamheid uit. Maar naarmate je verder het centrum uit fietst, wat wij op ons ochtendritje doen, worden de huizen eenvoudiger. Het schijnt dat de stadsbestuurders van een eeuw geleden geen afbreuk wilden doen aan de grandeur van de Gouden Eeuw door de namen uit die tijd al te wijd te verbreiden. Aan de andere kant organiseerde het naburige Stedelijk Museum in 1905, precies in de periode dat de bouwplannen voor het verst afgelegen deel van de wijk werden gemaakt, de eerste Vincent van Gogh-tentoonstelling van het land. De Nederlandse schilder was toen nog maar vijftien jaar dood. Zijn geboorteland had zijn best gedaan om hem te negeren, maar daar was intussen duidelijk geen ontkomen meer aan. Tegelijk had hij niet bepaald een grote naam onder de burgerij – en wie had kunnen voorspellen dat die dikke, felgekleurde verfstreken de tand des tijds zouden doorstaan? Als gevolg van dergelijke overwegingen, zo stel ik me voor, is de Vincent van Goghstraat – in deze wijk de enige straatnaam die je meteen herkent – een van de kleinste straten: hij bestaat uit niet meer dan een reeks identieke appartementengebouwen.

De straat markeert meteen het einde van ons ritje. Zodra Anthony en ik die zijn gepasseerd, spring ik van mijn fiets, gesp mijn zoontje los en zet hem op de stoep. Terwijl ik aanbel, tilt hij de klep van de brievenbus op, die zich voor hem op ooghoogte bevindt, en roept er iets doorheen. De deur wordt geopend door een Marokkaanse vrouw van in de dertig met een hoofddoek, een jurk tot op de grond en sandalen. Ze heeft een vriendelijk, open gezicht, ze lacht naar Anthony en zegt dat hij gegroeid is in het weekend: 'Nou, wat ben je een grote jongen!' Hij speelt een spelletje en probeert de trap op te klimmen naar de volgende etage, in plaats van haar huis in te gaan. Iman en haar echtgenoot wonen al tien jaar in Amsterdam. Ze hebben twee dochtertjes. Haar man is buschauffeur en zij is gediplomeerd gastouder.

Haar vierjarig dochtertje Marwa komt achter haar tevoorschijn. Ze heeft een bos krullen en grote donkere ogen, en roept achter elkaar luidkeels 'hallo'. Dan zegt ze tegen Anthony dat hij lelijk is. Daarna knuffelt ze hem en trekt hem mee naar binnen.

Iman en ik praten even. Een paar weken eerder heeft ze Anthony's moeder en mij gevraagd of we een visumaanvraag wilden ondertekenen ten behoeve van haar zus, die op bezoek wil komen in Amsterdam. Aanvankelijk was ik verbijsterd, ik dacht dat dit soort verklaringen alleen nodig waren voor mensen die zich in het land wilden vestigen, niet voor iemand die gewoon op familiebezoek kwam. Later begreep ik dat het tegenwoordig voor mensen uit bepaalde landen (lees arme landen of, om precies te zijn, moslimlanden) die naar Nederland willen komen nodig is een uitgebreide aanvraag in te dienen. Hierin moeten onder meer ingezetenen worden opgegeven die borg voor hen kunnen staan, ook al komen ze alleen maar voor de grachten en de tulpen. We zetten onze handtekening. Een paar weken daarna vertelde Iman dat de aanvraag van haar zus was afgewezen. De opgegeven reden luidde dat ze 'niet betrouwbaar' was. Toen Iman opheldering vroeg via een vreemdelingenadvocaat, werd haar verteld dat men bang was dat haar zus in Nederland zou blijven, gezien haar banden met dit land. Iman begreep er niets van. Haar man en zij woonden legaal in Nederland. Ze betaalden belasting. Het gezin sprak thuis Nederlands. Ze leefden zogezegd volgens het boekje. Toch werd juist hun wettige verblijf opgegeven als reden dat ze niet betrouwbaar zouden zijn. Veel later werd het besluit herroepen en mocht Imans zus wel op bezoek komen, maar het blijft een van de raadselachtige kwesties van ons tijdsgewricht. Een stad die van oudsher beroemd is om haar tolerantie, leek ineens onbegrijpelijke, intolerante barrières op te werpen.

Eén keer per week ga ik niet meteen terug naar huis nadat ik Anthony onder Imans hoede heb achtergelaten, maar besteed ik de ochtend aan het uitpluizen van een andere intolerantie. Dan fiets ik naar de Beethovenstraat (waar ik me weer in het chiquere

deel van de wijk bevindt; de straten zijn er getooid met beroemde namen, zoals de Rubensstraat en de Bachstraat). Ik kijk wat de bloemist op de hoek van de straat aanbiedt, koop een bos bonte tulpen of zachtpaarse rozen, en druk een paar meter verder op een deurbel. Boven word ik ontvangen door een oudere vrouw met kort, staalgrijs haar, een scherpe kaaklijn en heen en weer schietende kraalogen. Ze heet Frieda Menco. We zoenen elkaar driemaal op de wang, zoals gebruikelijk is in Nederland, ik geef haar de bloemen, zij protesteert zwakjes dat het echt niet had hoeven, en dan gaan we haar appartement binnen. De woonkamer en eetkamer zijn groot en heel licht, spaarzaam ingericht met modernistische meubelstukken. Op de salontafel staat een uitstalling klaar van koekjes, chocolaatjes, een pot koffie met twee kopjes, een karaf water en een vaas met bloemen.

We gaan zitten, ik zet mijn opnameapparatuur aan. We praten eerst wat over koetjes en kalfjes. Dan wendt ze haar gezicht naar het waterige zonlicht dat door de ramen valt en vraagt: 'Waar was ik ook alweer gebleven?'

Buiten schreeuwt iemand – nee, het zijn een heleboel mensen, ze klinken ongerust. Opeens slingert de trein heen en weer, de opeengepakte mensen wankelen, ze gillen. Frieda is zestien en heeft twee lange dagen en nachten klem gezeten op de schoot van een man van middelbare leeftijd die ze niet kent. De veewagon is zo volgepakt met mensen dat je zou verwachten dat er een volslagen chaos uitbreekt. In plaats daarvan veroorzaakt de verschrikkelijke onontkoombaarheid die iedereen ervaart een volstrekte apathie. De stank van menselijke uitwerpselen is overweldigend, een ton in de hoek dient als gezamenlijk toilet. Omdat die zo hoog is, moet Frieda, om er gebruik van te maken, niet alleen verduren dat ze in het openbaar haar behoeften doet, maar ook nog haar evenwicht op de rand zien te bewaren om er niet in te vallen. Er zitten geen ramen in de wagon en wanneer de deur wordt dichtgeschoven, valt er vrijwel geen licht naar binnen en is het er niet alleen donker maar ook afschuwelijk benauwd. Af en toe vangt ze een glimp van haar ouders op, die aan

de andere kant van de wagon ingeklemd zitten; ze kijken angstig, maar toch weten ze de ontwrikbare kern van hoop in henzelf levend te houden. Zij is hun enig kind.

Eindelijk is ze weer buiten en staat ze op de grond. Weer klin-ken er wanhopige kreten. Er staat een galg waaraan een lijk bungelt. De mensen die daar zijn uitgestapt, verdringen zich gillend om weg te komen. Daarna wordt iedereen in rijen gedwongen. Een paar mensen stoten hen aan. Het zijn joden, net als zij, maar zij kennen het klappen van de zweep, ze dragen een blauw-wit gestreept gevangenispak en fluisteren hun op dwingende toon toe: 'Als je iets van waarde hebt, geef het dan aan mij, want anders pakken zij het wel af.' Een paar nieuwkomers geven hun sieraden af, maar zij geeft niets, want ze heeft niets. Ze worden in vier rijen opgesteld: twee met vrouwen en meisjes, en twee met mannen en jongens. Zij en haar moeder staan in dezelfde rij, helemaal rechts. Links daarnaast volgt de andere rij die uit vrouwen bestaat die, al weet ze dat nog niet, direct als arbeidsongeschikt zijn beoordeeld en rechtstreeks naar de gaskamers worden afgevoerd. Ze ziet haar vader in de derde rij staan. De rijen worden in toom gehouden door soldaten met honden. Die uniformen, die *Stahlhelme* – de stalen helmen met hun intimiderende, dreigende vorm. Maar nee, die dingen zagen ze toen nog niet op die manier, ze hadden nog niet de betekenis die ze later zouden krijgen.

Er ontwikkelt zich onverbiddeijk een geometrisch probleem, waar ze een oplossing voor moet zien te vinden: hoe verder de mensen naar voren strompelen, hoe groter de afstand wordt tussen de rij waarin haar vader staat en die van haar en haar moeder.

Dan lijkt haar vader, eigenlijk geheel in strijd met zijn karakter, zijn kans te grijpen. Hij stormt naar voren, overbrugt het vacuüm tussen de tweed rijen vrouwen en negeert de soldaten met hun grijze uniformen, hun helmen en geweren. Hij is er, zwaar ademend, zijn gezicht – een zachtaardig, rond gezicht – bevindt zich vlak bij het hare. Eigenlijk is hij kunstenaar, maar er moest ook brood op de plank komen. Joël Brommet is etaleur en geeft

ook schriftelijke lessen in 'etaleerkunst'. Frieda is zijn oogappel. Ze helpt hem met zijn werk, ze draait aan de slinger van de stencilmachine die in de hoek van hun Amsterdamse woonkamer staat; de naar inkt geurende vellen vallen eruit, elk met een zorgvuldig uitgetikte les, die alle beginnen met: 'Geachte student', ze maakt er stapeltjes van, vouwt die dubbel en stopt ze in bruine enveloppen die naar steden en dorpen in het hele land worden verzonden, naar jonge mensen die hun leven op de boerderij of in de visserij hopen te verruilen voor iets wat meer tot de verbeelding spreekt. Soms mag ze met haar vader mee naar een winkel om zijn nieuwste werk te bekijken. Hij wijst haar op elk detail in de etalage: de prijskaartjes, de bordjes (SPECIALE PRIJS! 13 CT.). De houding van de etalagepoppen. Frieda's eerste herinnering bewaart ze aan hem. Ze is ongeveer drie jaar oud en ligt tevreden en slaperig in haar bedje in hun comfortabele, middenklasse etagewoning. 'Wil je de maan voor me pakken en op de kast zetten?' Ze herinnert zich die kast nog steeds, en ook de gedachte dat die zilveren schijf van de maan zo mooi boven op die kast zou staan. Hij antwoordt: 'Als jij zoet gaat slapen, dan haal ik een lange ladder om de maan voor je te pakken.'

De wind waait over de Poolse vlakte. Iemand blaft een commando: een ss-bewaker heeft gezien dat haar vader uit de rij is gebroken en komt op hem af. Joël Brommet slaat zijn armen om zijn vrouw en tilt haar op voor een kus: tot weerziens. Dan rent de etaleur net zo gehoorzaam als alle anderen, gehoor gevend aan de druk van deze nieuwe orde, terug naar zijn plaats. Frieda zal hem nooit meer terugzien.

Iemand grijpt haar arm. Het is een jonge man, een Duitser. Ze moet haar arm uitsteken met de handpalm naar boven. Ze voelt een pijscheut. Met een pen wordt een ruwe tatoeage in de binnenkant van haar onderarm gebrand: A25080.

De rij komt aan in een grote loods. Alles verloopt heel snel, de vrouwen en meisjes kleden zich uit, ze staan er naakt met neergeslagen blik bij, hun armen gekruist voor hun borsten, hun kleren liggen op de grond. Ze wordt bevangen door een haar totaal

onbekende vorm van angst als ze haar hoofd moet buigen en haar haren worden afgeschoren. Ze ziet ze in dikke plukken op de vloer vallen. Er volgt weer een misselijkmakende schrikreactie als er water op haar hoofd regent. Ze staan er stil, naakt, rillend en druipend bij, en er bouwt zich een gemene, matte onzekerheid in hen op. 'We werden gebroken...'

Frieda valt even stil en werpt me een verontschuldigende blik toe. In haar ogen zijn twee soorten pijn af te lezen: de eerste komt voort uit de vroegere verschrikkingen, de tweede is niet meer dan een kleine irritatie, die echter is uitgegroot omdat die het heden betreft. Het zwakke zonlicht strijkt over haar zilverachtige huid. 'Nee, dit hebben we al gehad.'

Ik zeg dat het niet uitmaakt, dat ik elke keer iets nieuws te weten kom als we een stuk van haar verhaal overdoen. Maar ik heb gemerkt dat Frieda hard voor zichzelf is. Ze is zesentachtig en heeft problemen met haar ingewanden. Die zijn begonnen met de tyfus en de dysenterie die ze in Auschwitz opliep. Ze heeft pijn in haar rug en nek die veroorzaakt is door de martelingen die gevangenen als straf moesten ondergaan wanneer iemand een ontsnappingspoging had gedaan. Tijdens een vorig bezoek heb ik in haar woonkamer op mijn knieën gezeten, terwijl ze me de houding liet aannemen waarin zij uren per dag moesten knielen terwijl ze een zwaar blok hout boven hun hoofd moesten vasthouden. Daarnaast lijdt ze aan gebruikelijke ouderdomskwalen. Desondanks is ze vlijmscherp van geest, zo scherp, dat ze constant bang is om haar scherp te verliezen. Vergissinkjes irriteren haar. Ze weet voortreffelijk de weg te vinden op het internet; ze rijdt regelmatig een stuk met haar auto om vertrouwd te blijven met de straten waar ze haar leven heeft doorgebracht. Als ze me een e-mail stuurt waar een klein foutje in staat, dan stuurt ze even later een tweede om de vergissing te herstellen.

Ze is hier vlakbij geboren. Oud-Zuid was toen een joodse buurt. Dat is het in zekere zin nog steeds, maar door de oorlog is het hart eruit gerukt (in 1940 telde de stad 80.000 joden, nu zijn het er ongeveer 15.000). Het huis waarin Frieda opgroeide was

een appartement aan een brede straat die toen de Zuider Amstellaan heette, maar die na de oorlog werd omgedoopt tot de Rooseveltlaan. Het appartement lag op de eerste verdieping aan de straat. Op mijn computer heb ik een scan van Frieda's meest gekoesterde bezittingen: een foto van haar familie die in dat appartement genomen is. Ze zitten om de eettafel aan een feestmaal ter ere van de vijfenzeventigste verjaardag van haar opa. Van de zeventien mensen die er aan tafel zitten stierven er twaalf niet lang daarna, de meesten in Auschwitz. Het meubilair dat in de kamer stond ging verloren in de maalstroom van de geschiedenis. Met uitzondering van een bureau dat achter de stoel staat waarop Frieda tijdens onze wekelijkse gesprekken gewoonlijk zit en die haar moeder na de oorlog wist terug te vinden.

Voor de oorlog kende Frieda haar buurt zoals een kind die kent: geheime plekjes waar volwassenen niet van wisten en die telkens van plaats veranderden. En ze kende iedereen. Net om de hoek van haar ouderlijk huis ligt een driehoekig park waar lage appartementengebouwen omheen staan. Op de eerste verdieping van een ervan, op Merwedeplein 37, woonde een joods echtpaar met hun twee dochters. Ze herinnert zich het gezin als nogal chic, misschien omdat het een paar jaar eerder uit Duitsland was geëmigreerd en daarom een beetje anders dan anderen overkwam. Het oudste meisje, Margot, was twee jaar ouder dan Frieda. Het jongste meisje was vier jaar jonger dan zij en zou uiteindelijk het bekendste meisje ter wereld worden: Anne Frank. Frieda herinnert zich Margot als rustig en Anne als de deugnet van de buurt, waar de slimheid vanaf spatte. Maar door de bank genomen waren het 'gewoon normale meisjes'. Ze sprong touw-tje met hen. Haar levendigste herinnering aan de familie Frank dateert van de keer dat Anne haar uitnodigde in hun appartement. In het trappenhuis drukte Anne Frieda op het hart stil te zijn, omdat haar moeder haar middagdutje deed. Het tafereeltje bleef Frieda bij, omdat ze een middagdutje op de een of andere manier heel luxe vond; háár moeder deed nooit een dutje.

Op dit punt lijkt het logisch om het verhaal te onderbreken en te vertellen waarom ik een boek wilde schrijven over de stad waar ik ruim vijf jaar heb gewoond. Dat wil zeggen, uit te leggen waarom een Amerikaan die in het westen van Pennsylvania is opgegroeid en later in New York is gaan wonen, deze Europese stad zo boeiend is gaan vinden, onmisbaar zelfs. Als we maar genoeg afstand nemen van het zojuist beschreven tafereeltje, kunnen we de twee joodse meisjes die tegen elkaar fluisteren in een Amsterdams trappenhuis, rond 1938, zonder enige notie dat hun eeuw op het punt stond boven op hen ineem te storten, als voorbeeld zien van iets groters dan zelfs de reusachtige beroemdheid die een van hen tweeën zou verwerven. De dreiging waaraan de beide meisjes kort daarop bloot zouden staan – ze zouden elkaar in Auschwitz weerzien, waarna door een speling van het lot degenen die de dood het dichtst was genaderd uiteindelijk een volledig en compleet leven zou gaan leiden – stond haaks op de normale manier van leven, die vandaag de dag weer op allerlei wijzen onder vuur ligt. Toevallig is die manier van leven, die de grondslag vormt van veel zaken die we als ‘modern’ beschouwen, min of meer ontstaan in mijn adoptiestad.

Dat verband is niet meteen duidelijk. Zeg tegen iemand dat je in Amsterdam woont en je krijgt waarschijnlijk een veelbetekend grijnslachje terug. De ogen dwalen af terwijl je vriend terugdenkt aan zijn wazige herinneringen aan een studentenreisje naar de stad. Amsterdam, zal hij zeggen, is een ‘waanzinnige’ stad.

Dat is niet alleen waar, het is zelfs min of meer officieel beleid. Job Cohen, die er burgemeester was van 2001 tot 2010, vertelde me op een avond toen ik hem interviewde in de 18de-eeuwse burgemeesterswoning aan de voorname Herengracht: ‘Die gekte is voor Amsterdam een basisbeginsel.’ Hij bedoelde het positief, maar veel mensen zullen dat tegenspreken, onder wie sommige inwoners. Het kraken van gebouwen werd in 1971 gelegaliseerd, op voorwaarde dat het gebouw al minstens een jaar lang leegstond en hoewel de wet in 2010 werd veranderd, is

het nog steeds betrekkelijk gewoon om spandoeken aan verwaarloosde gevels te zien hangen, waarop de bewoners hun verzet tegen het gezag verwoorden. In een willekeurig jaar telt de stad tussen de 5000 en 7500 prostituees met een vergunning, de meeste zitten achter een raam, de rest werkt in legale bordelen.¹ En als je zenuwachtig bent of je weet niet precies hoe je een prostituee in de rosse buurt moet aanspreken, dan kun je een buurtagent om hulp vragen. Bij een coffeeshop bestel je marihuana en hasjiesj van een menukaart, waarop de producten worden onderverdeeld in categorieën als 'binnengeteeld', 'buitengeteeld' en daarbinnen variaties kennen met namen als Shiva, White Widow en Elephant. Terwijl de prostitutie legaal en gereguleerd is (alleen inwoners van de EU kunnen als prostituee werken omdat net als voor elke andere baan een werkvergunning is vereist), valt de handel in marihuana onder de curieuze Nederlandse classificatie 'gedogen', wat zoveel betekent als: technisch illegaal, maar officieel getolereerd.

Dus inderdaad, het is een gekke stad, waarvan je voortdurend verwacht dat de hemel er naar beneden zal vallen, louter door het gewicht van de wietdampen. Desondanks ligt er over de meeste delen van de stad een conventionele deken van rust. Er heerst zo'n opperst gebrek aan gekte, dat je haast zou denken dat de enige drugs die in jouw omgeving worden gebruikt, door de dokter voorgeschreven kalmeringsmiddelen zijn. Het geheim van de Nederlanders is dat ze een uiterst conservatief volk zijn: van hun pijnlijk netjes (en ik moet zeggen, nogal smakeloos) onderhouden tuintjes tot aan hun schijnbaar onverzadigbare behoefte aan vergaderingen op het werk, waaronder vergaderingen met het doel data te prikken voor volgende vergaderingen. De gekte past op verschillende manieren in een dergelijke cultuur: de stad is trots op haar traditie van tolerantie, en dan is er nog de logica dat je activiteiten die toch plaatsvinden maar beter kunt legaliseren en reguleren. Niemand zal beweren dat deze benadering geheel en al succesvol is. Zowel bij de handel in seks als in softdrugs ziet men al lang in dat het er min of meer onvermijde-

lijk toe leidt dat de stad iets wegstrijkt van 's werelds hoofdkwartier voor zwanthandelaars als je zo ongeveer de enige plek bent waar dergelijke activiteiten en producten officieel worden getolereerd.

De gekte mag dan waar zijn, het volgende is dat ook: Amsterdam is met zijn 800.000 inwoners van bescheiden omvang, en ligt op dezelfde breedtegraad als Saskatoon in Saskatchewan (dus allesbehalve centraal), en toch heeft zij de moderne wereld beïnvloed in een mate waarmee misschien geen enkele andere stad zich kan meten; en haar invloed op de Verenigde Staten ligt aan de basis van de Amerikaanse identiteit.

Deze observaties zijn allebei waar om dezelfde reden. Amsterdam is beroemd om één ding (afgezien van de grachten, coffeshops en hoeren), namelijk om het verfoemfaaide, verouderde, veelvuldig onjuist opgevatte woord 'liberalisme'. Amsterdam is volgens de meeste opvattingen de liberaalste plek op aarde. Buitenstaanders reageren vaak lacherig of ongelovig op dat liberalisme. Ik gebruik hierbij het woord liberaal als synoniem aan vrij, open en verdraagzaam. Maar het woord heeft ook een diepere en hogere betekenis, die in feite gerelateerd is aan de andere betekenissen.

Liberaal komt natuurlijk van *liber*, het Latijnse woord voor vrij, dat ook ten grondslag ligt aan het Engelse woord *liberty* (vrijheid) en de begrippen 'libertair' (gericht op volkomen maatschappelijke vrijheid) en 'libertijn' (een vrijdenker uit de 16de of 17de eeuw, die zich niet aan bepaalde gevestigde regels van geloof of moraliteit wil houden). 'Liberaal' is een van de woorden die door de geschiedenis heen krachtig naar diverse richtingen is getrokken. Voor zover bekend verscheen het voor het eerst rond 1384 in geschreven Engels in de Wycliffe-vertaling van de Bijbel. In 11 Makkabeeën (dat in veel geloofstradities deel uitmaakt van de apocriefe boeken van de Bijbel) staat in die vertaling dat de inwoners van Tyrus '*most liberal*' waren omdat ze toestonden dat de mannen die ten onrechte waren gedood, werden begraven. John Wycliffe, de middeleeuwse kerkhervormer

die een voorloper was van de beweging om de Bijbel beschikbaar te maken in volkstaal, heeft hier het Latijnse woord *liberalissimi* dus als *liberal* vertaald. Het woord bestond overigens al wel in het Engels van die tijd. Chaucer gebruikt het herhaaldelijk, meestal in de betekenis van 'grootmoedig', zoals in '*youre liberal grace & mercy*'. In het Nederlands duikt het op in 'Welck woort selue God was warachtich, Dat inde werelt quam wt *liberalicheyt*, Tot onser salicheyt'.²

Van meet af aan had het zowel alledaagse als hogere associaties. In *Othello* van Shakespeare roept Emilia, die haar echtgenoot Iago trotseert die haar heeft bevolen stil te zijn (en op het punt staat haar te vermoorden): 'Nee, spreken wil ik, spreken, liberaal als het Noorden.' Dat wil zeggen onbeteugeld en onge-reemd, zoals de noordenwind waait.³ In *Henry vi, Deel 3*, gebruikt Shakespeare het woord in de betekenis van 'opgeruimd':

In them I trust; for they are soldiers,
Witty, courteous, liberal, full of spirit.

Op hen vertrouw ik, want het zijn soldaten,
Verstandig, hoffelijk, opgeruimd en moedig.⁴

En hij verwees zelfs naar de *liberal arts*, de vrije kunsten, waarbij hij de term ongeveer op dezelfde manier gebruikte als wij dat nu nog doen. Het kreeg ook de betekenis van groot, zoals in de Oxford English Dictionary staat: '*her liberall brest*' en 'Een grote dikke man, met een stapel onderkinnen op zijn hemdsboord en een lorgnet scheef *on his liberal nose*.'⁵

Een probleem is dat het woord tegenwoordig tegenstrijdige betekenissen lijkt te hebben in de Verenigde Staten en in Europa. Dat komt doordat de bijbetekenis – vrij – op veel dingen betrekking kan hebben. De 19de-eeuwse Europeanen die het woord 'liberalisme' als term voor hun politiek gebruikten, waren zakenlieden die vrijheid voor hun prijzen bepleitten en dus beperkte overheidsbemoediging met publieke zaken. In de Ver-